

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПОНЯТТЯ КОНФЛІКТНОЇ ВЗАЄМОДІЇ В РУСЛІ ТЕОРІЇ СОЦІАЛЬНОГО КОНФЛІКТУ

В статті мова йде про розвиток теорії соціального конфлікту. Дану теорію можна розглядати в руслі теорії соціальних змін. Аналізуються концептуальні засади теорії соціального конфлікту.

Ключові слова: соціальний конфлікт, консенсус, соціальна зміна, структура соціологічної теорії

В статье речь идет о развитии теории социального конфликта. Данную теорию можно рассматривать в русле теории социальных изменений. Анализируются также концептуальные основы теории социального конфликта.

Ключевые слова: социальный конфликт, консенсус, социальные изменения, структура социологической теории

In the article the question is about development of theory of social conflict. This theory can be examined in the river-bed of theory of social changes. Conceptual bases of theory of social conflict are analysed also.

Keywords: social conflict, consensus, social changes, structure of sociological theory

Актуальність досліджуваної теми обумовлюється тією роллю, яку соціальний конфлікт і консенсус відіграють у громадському житті. Соціальний конфлікт є іманентною складовою соціальних відносин. Конфліктами перейнята вся соціальна тканина, вони всезагальні і грають важливу роль у суспільному процесі: інноваторів оновлення, складовою адаптивних механізмів, чинником інновації і т.д. Без конфліктів неможливий розвиток. Водночас громадське життя неможливе і без певного консенсусу. Опозиція конфлікт - консенсус - одна з «вічних проблем» соціологічного пізнання. Вивченню взаємовідносин конфлікту і консенсусу присвячена значна частина історії соціально-філософського мислення. На сучасному історичному етапі ця опозиція має свою специфіку. Це особливо очевидно в період трансформаційних змін, що переживає українське суспільство. Будь-які зміни супроводжуються тут соціальними напруженостями, кризами, сутичками, девальвацією цінностей, недовірою, незгодою і т.д. Без аналізу цих явищ не можна зрозуміти сутності особливостей і перспектив розвитку трансформаційних процесів, що відбуваються зараз.

Отже, **метою** даної роботи є концептуалізувати конфліктну взаємодію в руслі теорії соціального конфлікту.

Історія соціальної думки містить чимало фактів, які прямо або побічно стосуються зародження, формування окремих положень теорії конфлікту, описання і розкриття сутності таких форм їхнього прояву, як війни, повстання, а також стан миру, переговори, договори, згода та співробітництво. Цьому присвятили свої роботи такі дослідники, як Ю.Н.Давидов, В.В.Сапов,

конфліктологів.

Теоретико-методологічні основи теорії конфлікту, розроблені К.Марксом, Е.Дюркгеймом, Г.Зіммелем, М.Вебером і ін. класиками, розглядалися у вітчизняній науці В.Танчером, А.Ручкой, Н.Михальченко, В.Андрущенко, І.Бекешкіною, Е.Головахою та іншими.

Концептуальному розумінню соціального конфлікту, його сутності, умовам, чинникам, механізмам протікання і розв'язання присвячені роботи відомих конфліктологів Л.Козера, Р.Дарендорфа, Дж. Рекса, Р.Коллінза, А.Турена, К.Боулдінга, Л.Крісберга, С.Хантінгтона, Ч.Тіллі, А.Аккорнеро й інших. У свою чергу інтерпретація поглядів зазначених авторів, а також дослідження різноманітних форм і видів конфлікту, містяться в працях Л.Нечипоренко, А.Здравомислова, В.Шаленко, В.Кудрявцева, А.Дмитрієва, В.Тишкова, І.Бекешкіной, Е.Головахи, Н.Паніной, Н.Михальченко, Р.Шлаковой, Н.Мокляка, А.Бандурки, В.Друзя, А.Ішмуратова й ін.

Водночас, у науковій літературі взаємозв'язок конфлікту і консенсусу усе ще не одержав належного освітлення. Феномен соціального консенсусу не вивчався в контексті механізму протікання конфлікту як його істотний елемент, а також як одне з найважливіших засобів керування конфліктом.

В даний час у роботах по політичній соціології консенсус розглядається як риса, принцип або умова існування плюралістичної політичної культури (М.Х.Фарукшин), або - як якісна характеристика технології рішення етнополітичних проблем (Г.С.Коталжян). У рамках конфліктного менеджменту, що займається вивченням конфліктів на рівні організацій, розробкою методик їхнього вирішення і визначення моделей діяльності менеджера, консенсус розглядається тільки як один з елементів технології діяльності адміністратора (А.Н.Чуміков, В.Н.Шаленко, Ф.О.Опександров) або як результат функціонування права (В.П.Казимірчук). А в рамках теорії неокорпоративізма - як його своєрідний прояв у формі «соціального пакту» (Ф.Шміттер, Х.Юнг, С.Роккан). У той же час необхідність вивчення консенсусу (різноманітних його форм і видів, механізму його встановлення або досягнення) саме в рамках теорії соціального конфлікту є актуальною проблемою розвитку останньої.

Для теорії соціального конфлікту однієї з теорій більшого ступеня абстрактності і спільності є теорія соціальних змін. Такої думки притримується, наприклад, Кінхіде Мушакодзі, що розглядає конфлікти «як частину процесу суспільних змін», або Петро Штомпка, який вважає, що одним із головних положень теорії діяльності (дії), яка робить спробу розкрити сутність, причини соціальних змін є думка про те, що «напрямок, цілі і швидкість змін є предметом змагання між багатьма діячами і стають областю конфліктів і боротьби» [6, с.33].

Зокрема, теорія соціальних змін розглядає конфлікт у якості одного з найважливіших джерел або чинників виникнення нового в будь-якій сфері життєдіяльності людини. З одного боку, це підкреслює роль конфлікту в розвитку і

функціонуванні соціальних систем. Вказує на необхідність дослідження кризових ситуацій і продовження розробки самої теорії конфлікту.

З іншого боку, допомагає зрозуміти природу конфлікту, його сутність. З приведеної точки зору конфлікт повинний розглядатися в силу його взаємозв'язку з нововведеннями як істотна й обов'язкова риса не тільки будь-якої людської діяльності, але й існування самого суспільства в цілому. Тобто конфлікт повинний сприйматися не як відхилення, аномалія або патологія, а як норма

життєдіяльності. Більш того, конфлікт не просто всезагальний, як прийнято вважати в теорії конфлікту, а скоріше тотальний, що виявляється:

- по-перше, у його загальності: «Кожне суспільство в кожній своїй точці пронизано неузгодженістю і конфліктом, соціальний конфлікт - всезагальний». Тобто конфлікт є присутнім на будь-якому рівні суспільства, характерний для будь-якого типу суспільних відносин, виявляється у усіх взаємодіях між людьми, а також усередині самої особистості.

Це дозволяє вичленувати критерії класифікації різноманітних типів конфліктів і говорити не просто про соціальний, а про політичний, економічний, трудовий, релігійний, цивілізаційний й інші види конфліктів; про макро-, мікро- і середньо рівневі конфлікти; про конфлікти між соціальними спільнотами (класами, націями, соціальними групами), між індивідом і суспільством або його інститутами, про конфлікти між соціальними групами, включаючи малі, а також про внутрішньоособистісні конфлікти. Це дуже важливо, тому що, приміром, автори «Введення в загальну теорію конфліктів» А.В.Дмитрієв, В.Н.Кудрявцев, С.В.Кудрявцев не вважають останні з перерахованих конфліктів соціальними і виводять їх за рамки теорії соціального конфлікту [2, с.41].

- по-друге, конфлікту не можна уникнути навіть зайнявши позицію «страуса»: заперечення існування конфлікту наукою, вірою або мистецтвом не означає і не призводить до його дійсного заперечення. Незважаючи на значну частку суб'єктивності конфліктної ситуації, і конфліктних дій, вони мають об'єктивний характер.

- По-третє, конфлікт непереборний, тобто він не має кінцевої, цілком завершеної форми свого вирішення. Локалізація або «завершення» одного типу конфлікту переводять його в іншу стадію або породжують новий конфлікт, хоча можливо, і цілком іншого типу.

Далі: теорія соціальних змін виходить не тільки з багатофакторності змін, як багато соціологічних теорій, але й з заперечення наявності серед них якийсь «основних», «базисних» або «визначальних». Зміни, а значить і конфлікт, викликаються цілою сукупністю різних за якістю, ступенем значущості чинників. Теорія вказує на роль і значення кожного з них, а не тільки закономірних, необхідних, але й цілком малозначущих і випадкових, що у певних конкретних умовах, конкретній ситуації можуть стати вирішальними.

Це говорить, що потрібно більш уважно і конкретно досліджувати різноманітні чинники конфлікту, відмовитися від їхнього зведення до абстрактних протиріч між продуктивними силами і виробничими відносинами. Необхідно не просто вивести з протиріччя безпосередні, що є закономірними і необхідними причини, але і встановити, мабуть, можливі в даній конкретній ситуації, а також випадкові. Для чого необхідна не тільки класифікація конфліктів, але і

класифікація їхніх причин, установлення їхніх критеріїв, що можуть бути дуже різноманітні. І, як рекомендується, у рамках теорії соціального конфлікту ця проблема розроблена явно недостатньо. Крім того, із даної точки зору сама «цілісна», «сукупна» або «результуюча» причина розглядається як така, що має досить складну структуру, що складається з ряду чинників, їхніх умов, потреб суб'єктів або сторін (учасників) конфлікту, ступеня усвідомлення ними своїх інтересів і цінностей, ряду дій по їхній реалізації, що складаються в ієрархію, яка постійно змінюється.

Згідно з теорією соціальних змін причина має не просто складну структуру, але і містить у собі суб'єкт. Він є елементом структури причини і трансформує її

дії у відповідності зі своїми конкретними потребами, виділяючи з їхньої сукупності деякі, визнані ним для себе найбільш значимими. У цьому виявляється свобода вибору, здійснення волі і бажання суб'єкта конфлікту, а також свобода його дій.

Діючи на основі своєї волі, суб'єкт «включає» у дію конкретні причини конфлікту: саме він, власне, здійснює вибір деяких із їхньої сукупності. Самі причини, будучи лише потенційними, не діють автоматично, «самі по собі», а реалізуються тільки через конкретні дії суб'єкта. І саме він «вибирає» із них своїми діями ті, що стають, завдяки йому, реальними, а не потенційними причинами.

Це говорить не тільки про «об'єктивність», але і «суб'єктивність» конфлікту, підкреслює його залежність від сторін або учасників конфлікту, ступеня їхньої організованості та інституалізації, від рівня розвитку їхньої культури, усвідомлення ними своїх інтересів, кристалізації і теоретичного обґрунтування цінностей і ідеалів, а також від інших соціально-політичних, психологічних, культурно-моральних і цивілізаційних характеристик суб'єкта. Що підкреслює гостру необхідність ретельного і детального дослідження учасників конфлікту, їхніх якостей. Це ж говорить про значення різноманітних потреб і інтересів сторін конфлікту для його розвитку і протікання, указує на них як на найбільш безпосередні причини, у зв'язку з неможливістю через дефіцит ресурсів їхнього повного задоволення.

Саме найбільше значущі потреби й інтереси, незадоволені повною мірою, стають безпосередніми причинами конфліктів і вибираються суб'єктом із цілої їхньої сукупності. Але зміна ступеня задоволеності і значущості даних потреб призводить і до зміни безпосередніх причин конфлікту.

Тобто теорія соціальних змін вказує на структурну складність, як причини, так і суб'єкта (сторони) соціального конфлікту. Проте вона вказує і на структурну складність самого конфлікту в цілому. Часто він у науковій літературі розглядається лише як сутичка. Але теорія соціальних змін допомагає усвідомити недостатність такого підходу.

Отже, теорія соціальних змін допомагає зрозуміти не тільки складність механізму розгортання конфлікту, але і те, що ці механізми у різноманітних конфліктах можуть бути дуже різноманітними. Більш того, конкретний конфлікт у своєму розгортанні може «змінювати» різноманітні моделі механізму. А значить - будь-яка модель і вся їхня сукупність не взмозі цілком описати дію і розгортання конкретного конфлікту. Правда, це ще не говорить про те, що моделі не треба будувати.

Складність структури конфлікту і процесуальний характер соціальних змін вказує на те, що соціальний конфлікт є процес, що він починається до конкретної сутички, наприклад, у формі бунта або бійки, і не закінчується після її завершення. Власне, він не має ні «початку», ні «кінця». Як указувалося вище, він - непереборний і незнищуваний, він - перманентний. Можна говорити про початок і кінець бунту як конкретної події, історичного факту, але причини, які його викликали, виникли не в момент початку конфлікту, і їхня дія не припиниться, можливо, й після його закінчення. Це означає - немає ніяких гарантій, що завтра він не почнеться знову. Їхня дія до бунта-сутічки призведе до виникнення «конфліктної ситуації», коли сутичка вже можлива, але «чогось не вистачає».

Так автори Т.Парсонс та Н.Смелзер виділили сім головних етапів соціальної зміни або сім етапів інноваційного процесу:

- появи почуття «незадоволеності» виробничими досягненнями економіки і відчуття «можливостей» поліпшення;
- виникнення симптомів занепокоєння у формі емоційних реакцій негативного плану, що включають у себе елементи ворожості і агресії, а також нереальних надій, які виявляються в різного роду утопіях і фантазіях;
- спроби врегулювання напруг, що виникли;
- прояв доброзичливої толерантності в «верхах» стосовно нових ідей, які поширюються досить швидко;
- спроби уточнити і конкретизувати нові ідеї;
- здійснення відповідального застосування нововведень;
- перетворення нововведень у спосіб життя і включення його в рутину виробничого процесу [5, с.112].

І хоча автори викладають схему механізму дії соціальної зміни у виробничому процесі (в економіці), безсумнівно, що вона може бути використана в теорії соціального конфлікту. Це допоможе зрозуміти розвиток ситуації до початку конфлікту. З іншого боку, вона допомагає зрозуміти і дію механізму конфлікту в цілому.

Саме ж стан до конфліктної ситуації можна охарактеризувати як відсутність «безпосереднього» або «відкритого» конфлікту, тобто відсутність сутички і конфліктної ситуації, і наявність «потенційного» конфлікту, конфлікту «у цілому», тому що його причини діють, його умови вже існують або складаються, формуються й організуються сили-сторони конфлікту, ті або інші класи, соціальні групи. Це ще знаходяться на рівні «класу в собі» по К.Марксу або «квазігруп» по Р.Дарендорфу. Такий стан може позначитися як «ситуація потенційного конфлікту» [1, с.29].

Вона може існувати, якщо, у цей момент є певна «рівновага» між майбутніми і вже потенційними супротивниками, якщо між ними досягнуто і поки дотримується деяке «згода» або «угода» щодо майбутнього об'єкта конфлікту, тобто визначений консенсус. Проте, він виникає через те, що один із супротивників ще достатньо сильний, інший - слабкий, а сама згода досягається за рахунок сильного тиску одного на іншого. Це консенсус нерівних, консенсус у ситуації схованого конфлікту, або, точніше, «консенсусний конфлікт». Пройде час: перший ослабшає, другий - набере сили, рівновага порушиться, згода зникне, виникне конфліктна ситуація, а потім і відкрита сутичка.

У якій би формі воно не протікало, якого б ступеня запеклості не досягало, абсолютний конфлікт, конфлікт до повного знищення супротивника (по Л.Козеру), явище рідкісне і виняткове, тому сторони конфлікту рано або пізно на тих або інших умовах змушені будуть приходити до згоди. Відкрита сутичка припиниться, можливо, зникне і конфліктна ситуація, але будуть переможці і переможені. І навіть якщо вважати, що не буде реально об'єктивного переможця, певна частина супротивників із тієї й іншої сторони буде визнавати себе защемленими, у результаті укладеної угоди. Тому що вона укладено за рахунок сили або під її тиском, за рахунок тих або інших поступок і матеріальних витрат, переможці можуть вважати, що ці поступки і матеріальні завоювання - недостатні. Не виключено, що не зникнуть і причини, що породили конфлікт, при іншому варіанті вони можуть модифікуватися або спричинити виникнення інших причин конфлікту. Тобто відновляється ситуація прихованого потенційного конфлікту, а

досягнута угода, консенсус, має, по суті, конфліктний характер, є конфліктним консенсусом [4, с.128].

У цілому, формування теорії соціальних змін являє собою процес відмови від старої пізнавальної парадигми, свого роду «глибокий переворот в уявах соціологічного теоретизування». Її називають по-різному, але найбільш часто - технократичною, що застаріла і багато в чому перешкоджає адекватному сприйняттю дійсності. Основні положення цієї парадигми не помилкові, а просто вже недостатні. Тому їх треба не заперечувати, не відкидати, а використовувати, розуміючи їхню обмеженість. На додаток до неї формується нова парадигма, котру деякі дослідники називають «гуманістичною», її основні риси багато в чому протилежні характеристикам старої парадигми і формулюються в рамках теорії соціальних змін. Тому остання дає можливість по-новому глянути не тільки на самі феномени конфлікту і консенсусу, але і трансформувати, модифікувати теорії, що розкривають їхню сутність, і саме цим використовувати свій методологічний потенціал.

Разом із цим теорія соціальних змін і її категорій можуть стати новим організаційно-тематичним центром, який синтезує основні напрямки сучасної соціологічної науки, у першу чергу, функціоналізм (ідею «соціальної рівноваги») і теорію конфлікту.

Висновки. Теорія соціального конфлікту складається як би з декількох складових частин, блоків, які об'єднуються в єдине ціле поняттям конфлікту, що є основним організуючим принципом усієї теорії. Серед цих блоків одним із базисних є блок, що розкриває причини конфлікту, а також взаємозалежна з ним частина, у якій здійснюється їхня класифікація, досліджується специфіка того або іншого виду конфлікту. В ході ретельного аналізу конфлікту потрібно виявити його причини, конфліктуючі сторони, його функції, його динаміку, його види. Без такої аналітичної схеми аналіз буде неповним.

Список використаних джерел

1. Дарендорф Р. Элементы теории социального конфликта // Социс. -1994.-№5, стр.25-33.
2. Дмитриев А., Кудрявцев В., Кудрявцев С. Введение в общую теорию конфликтов. - М.-1993, - 260 стр.
3. Здравомыслов А.Г. Социология конфликта.- Москва: Аспект Пресс, 1994. - 317 с.
4. Ритцер Дж. Современные социологические теории. 5-е изд.- СПб.: Питер, 2002. - 688 с.
5. Ручка А.А.и др. Очерки истории социологической мысли.- К: Наукова думка, 1992. - 263 с.
6. Штомпка П. Социология социальных изменений / Пер. с англ. под ред. В.А.Ядова.- Москва: Аспект-Пресс, 1996. - 416 с.

Отримано 10.04.2013р.

УДК 316.728